

بررسی احکام نگهداری حیوانات نامتعارف از نظر فقه و حقوق اسلامی

فاطمه سادات مومنی^۱

چکیده

نگهداری و معامله‌ی حیوانات حرام‌گوشت، از جمله مسائل چالش‌برانگیز در فقه و حقوق اسلامی است. در حالی که فقه، محدودیت‌ها و احکامی خاص برای این حیوانات قائل است، قوانین حقوقی نیز متأثر از این احکام، مقرراتی را وضع کرده‌اند. امروزه برخی از افراد به نگهداری حیوانات غیر متعارف از جمله میمون، گربه، سگ و غیره روی آورده و بازار خرید و فروش این حیوانات غیر متعارف را گرم کرده‌اند. به همین جهت کشف وضعیت فقهی و حقوقی نگهداری حیوانات نامتعارف ضرورت می‌یابد و با توجه به آنکه پژوهشی جامع در این باره صورت نگرفته است، تحقیق در این باره از اهمیت فراوانی برخوردار است. در این پژوهش که جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و پردازش اطلاعات به روش توصیفی، تحلیلی است، سعی در پاسخ به مسئله احکام و نگهداری حیوانات نامتعارف از منظر فقه و حقوق است؛ چراکه هدف از نگارش این پژوهش آشناساختن مخاطبان با احکام فقهی و حقوقی نگهداری حیوانات نامتعارف است که از منظر فقه نگهداری و معامله حیوانات نامتعارف که منفعت عقلایی نداشته باشد جایز نیست و از منظر قانون نیز نگهداری حیوانات تا زمانی که باعث آزار دیگران نشود، منعی ندارد.

کلیدواژه: حیوان، نگهداری حیوان، حیوان نامتعارف.

مقدمه

جهان هستی، سرشار از تنوع و گوناگونی در اشکال حیات است. از گیاهان گرفته تا جانوران گوناگون، هر کدام نقشی در این چرخه بی نقص ایفا می کنند. در میان این تنوع زیستی، جانوران، به ویژه حیوانات، همواره جایگاهی ویژه در زندگی انسان داشته اند. از دیرباز، انسان ها از حیوانات برای مقاصد مختلفی چون کار، حمل و نقل، غذا و حتی سرگرمی بهره برده اند.

با این وجود، در فرهنگ ها و ادیان مختلف، دیدگاه های متفاوتی در خصوص تعامل با حیوانات وجود دارد. در فقه اسلامی، بر اساس آیات قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم السلام)، احکام و دستورالعمل های دقیقی برای نگهداری و بهره برداری از حیوانات ارائه شده است. برخی از حیوانات، به دلیل ویژگی های خاص خود، از نظر شرعی حلال گوشت و برخی دیگر حرام گوشت محسوب می شوند. این دسته بندی، تأثیر بسزایی در چگونگی تعامل انسان با این موجودات دارد.

مسئله اساسی این است که در عصر حاضر، با توجه به تغییر سبک زندگی، تنوع در نگهداری حیوانات، از جمله حیوانات حرام گوشت و نامتعارف، افزایش یافته است. نگهداری برخی از این جانوران به عنوان حیوان خانگی یا برای مقاصد تجاری، سؤالات و ابهامات فقهی و حقوقی متعددی را برانگیخته است. از یک سو، احکام شرعی بر حرام بودن خوردن گوشت این حیوانات تأکید دارد و از سوی دیگر، در بسیاری از جوامع، نگهداری این حیوانات رواج یافته است.

این مسئله، نه تنها از نظر فقهی و شرعی، بلکه از دیدگاه حقوقی نیز دارای اهمیت است. آیا نگهداری و معامله این جانوران، با قوانین جاری کشور و حقوق حیوانات مغایرت دارد؟ آیا می توان نگهداری و خرید و فروش حیوانات حرام گوشت را تحت ضوابط و مقررات خاصی درآورد؟ اینها پرسش هایی است که نیازمند بررسی دقیق و همه جانبه است، بنابراین، پرداختن به مسئله احکام فقهی و حقوقی نگهداری حیوانات نامتعارف، امری ضروری و اجتناب ناپذیر است. این بررسی، ضمن تبیین دقیق دیدگاه های فقهی در این زمینه، به ارائه نظرات قانونی در جهت ساماندهی این موضوع کمک خواهد کرد و موجب روشن شدن ابعاد مختلف این مسئله در جامعه خواهد شد.

موضوع مذکور در کتب فقهی موجود است و فقهای محترم در کتب خود ابوابی را به این موضوع اختصاص داده اند ولی محققین به صورت خاص ورود به این موضوع نکرده اند و فقط در خصوص حقوق حیوانات پژوهش هایی صورت گرفته و همچنین در خصوص نگهداری حیوانات مقالاتی تدوین گردیده که به اختصار عناوین آن ذکر می گردد.

خانم عرب احمدی، پایان نامه ای با عنوان حقوق حیوانات از دیدگاه فقه و قانون را در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز در سال ۱۳۹۲، دفاع نموده اند که فقط به بیان حقوق حیوانات پرداخته اند.

خانم فاطمه مهدوی، مقاله ای با عنوان (خرید و فروش و نگهداری سگ) را به رشته تحریر در آورده است.

همانطور که ملاحظه شد در هیچ یک از آثار فوق و سایر آثار موجود به احکام فقهی حقوقی معامله و نگهداری حیوانات حرام گوشت پرداخته نشده است. لذا پژوهش حاضر اثری متمایز به شمار می رود که پژوهشگر قصد دارد با جمع آوری کتابخانه ای اطلاعات و پردازش توصیفی - تحلیلی آن، به بررسی احکام نگهداری حیوانات نامتعارف در فقه و حقوق بپردازد.

۱. مفهوم شناسی

حکم در لغت در معنای منع به جهت اصلاح کردن به کار برده شده است. حکم در اصطلاح خطاب شرعی تعلق گرفته به افعال مکلفین است «الحکم خطاب الشرع المتعلق بأفعال المكلفين».

حکم در تعبیر یکی از فقههای معاصر به این صورت بیان شده است که، حکم از طرف خداوند متعال برای ساز و برگ دادن به زندگی مادی و معنوی آدمیان وضع شده است.^۱ به نظر می رسد این تعبیر که حکم در حقیقت همان فرمان هایی هستند به جهت حفظ و پایداری جامعه، مناسب تر از باقی تعابیر باشد.

۲. نگهداری

نگهداری به معانی متعدد بکار رفته از جمله آنها: حفاظت؛ حفظ؛ صیانت؛ پاسداری؛ حراست؛ وقایت؛ توجه؛ مراقبت؛ مواظبت؛ بازداري؛ پرستاری و سرپرستی^۲ یک معنی دیگر که معنی و مفهوم نگهداری را می رساند الرعی و الرعايه است. چنانچه در کتاب تاج العروس به نقل از راغب می نویسد: «أَصْلُ الرَّعْيِ حِفْظُ الْحَيَوَانِ إِمَّا بِغِذَائِهِ الْحَافِظِ لِحَيَاتِهِ، أَوْ بِذَبِّ الْعَدُوِّ عَنْهُ».

اصل رعی حفاظت نمودن حیوان است، این حفاظت یا از طریق علف دادن به آن است زیرا با علف و غذاء زندگی حیوان حفظ می شود، یا حفاظت از طریق دفع دشمن از او است. معنی و مفهوم نگهداری، رابطه و علقه ای بین انسان و حیوانی است که در زیر دست و یا ملکیت آن شخص قرار گرفته و تعهد و عدم غفلت از هرگونه زیان رسانی و مواظبت نمودن نسبت به آن است. به تعبیر دیگر رعایت حفظ حیات و سیاست گذاری در مقابل آن تا اینکه همه حقوق طبیعی آن

رعایت شود. حیوانات نیز مانند اشیاء دیگر جزء قابلیت ملک دارند و اموال و دارایی انسان محسوب می‌شود، لهذا از نظر عرف، عقل و شرع، اتلاف و ضایع نمودن آن قبیح است.

نگهداری در اصطلاح هم حفظ و نگهداری به معنی مصون داشتن و رعایت حال چیزی را داشتن آمده است. چنانچه در مصطلحات فقهیه آمده: «الحفظ: حفظ الشیء یحفظه حفظاً: صانه و رعاة؛ حفظ یعنی چیزی را حفاظت و نگهداری کردن که او محفوظ و مصون بماند.»

۳. حیوان

حیوان از حیات گرفته شده و آن به چیزی گفته می‌شود که روح دارد و ضدش موتان است؛ و مثل اینکه الف و نون برای مبالغه به آن اضافه شده است. و بعضی برای آن به این صورت تعریف نموده اند: جسم نامی حساس متحرک با اراده و حیوان اعم از عجماء می‌باشد.

بنابراین حیوان به هر موجود جاندار- اعم از انسان و غیر انسان- اطلاق می‌شود؛ لیکن کاربرد رایج و عمومی آن، موجود زنده غیر انسان است که در اینجا همین معنا مورد نظر است.

۱. حکم تکلیفی حیوانات نامتعارف

در این بخش به احکام نگهداری حیوانات نامتعارف پرداخته خواهد شد که ابتدا احکام تکلیفی نگهداری بیان شده است:

۲-۱. حکم تکلیفی نگهداری سگ و أدله آن

نگهداری سگ از دیدگاه اسلام به دلایل متفاوتی نهی شده است. دین اسلام حیواناتی مثل سگ و خوک را نجس دانسته و نجاست آنها را به گونه‌ای بیان داشته که با پاک‌کننده‌ها پاک نمی‌شوند. همچنین، نجاست این دو حیوان به تماس با شیء یا عنصر دیگری منتقل می‌شود، به این معنا که در اثر برخورد سگ با چیزی، آن عنصر آلوده و نجس می‌شود.

از سوی دیگر، وجود باکتری‌ها و ویروس‌هایی در بزاق دهان حیوان باعث بخش عمده‌ای از نجاست آن شده است. اگر ظرفی را سگ زبان بزند، باید آن ظرف را به جهت تمیزی به مراتب با خاک تطهیر کرد. همچنین، وجود ویروس‌هایی در بدن سگ و خوک باعث به وجود آمدن بیماری‌هایی در بدن انسان می‌شود و احکامی درباره‌ی آن نقل شده است.

در قرآن کریم در چند جا درباره‌ی سگ سخن گفته شده است:

«وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثْ! إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُوا أَمْرَهُ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَهُمْ بِالسُّبُلِ وَلَا يَذُوقُوا الْعَذَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» (سوره بقره، آیه ۱۷۵).
تترکه یلهث! اگر می‌خواستیم، او را با آن آیات بالا می‌بردیم، اما او به زمین (دنیا) گرایید و از هوای نفس خود پیروی کرد. به همین دلیل، داستان‌ش چون داستان سگ است که اگر بر آن حمله‌ور شوی، زبان از کام برآورد و اگر آن را رها کنی، باز هم زبان از کام برآورد. این مثل آن گروهی است که آیات ما را تکذیب کردند؛ پس این داستان را برای آنان حکایت کن شاید که آنان بیندیشند.»

آیه دیگر درباره سگ آمده است: «وَتَحْسَبُهُمْ آيِقًا وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْيُنُهُمْ كَيْفَ يُرْجَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» (سوره بقره، آیه ۱۷۶).
و کلبهم باسط ذراعیه بالوصید. لو اطلعت علیهم لو لیت منهم فراراً ولملت منهم رعباً! و می‌پنداری که آنان بیدارند در حالی که خفته‌اند و ما آنان را به پهلوی راست و چپ می‌گردانیم و سگشان بر آستانه غار دو دست خود را دراز کرده بود. اگر به حال آنان اطلاع می‌یافتی، از آنان فرار می‌کردی و از مشاهده‌ی آنان آکنده از بیم می‌شدی.»

در این آیات کریمه سخن از سگ به میان آمده است؛ ولی حکم نگهداری آن بیان نشده است؛ حال وقتی که حکمی از آیات قرآنی استنباط نشود، باید به سنت اهل بیت (علیهم السلام) و به روایات معصومین (علیهم السلام) رجوع شود تا اینکه حکم الهی را استنباط کنیم، چرا که یکی از دیگر منابع استنباط حکم شرعی، همان سنت و احادیث معصومین (علیهم السلام) است.

از مجموع روایاتی که در مورد سگ وارد شده است، معلوم می‌شود که گروهی از سگ‌ها دارای منافع واقعی برای انسان‌ها بوده و از آنها برای نگهداری منازل، دام و یا شکار استفاده می‌شده که اکنون کاربردهای جدیدی همچون جستجوی مواد منفجره، مواد مخدر و نیز عملیات امداد و نجات در زلزله‌ها و بلایای طبیعی و موارد مشابه دیگر به کاربردهای قبلی سگ‌ها اضافه گردیده است.

نظر به اینکه از دیدگاه اسلام، انسان اشرف مخلوقات بوده و سایر موجودات در خدمت انسان می‌باشند، کما اینکه در سوره اسراء به آن اشاره شده است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْوُجُوهِ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (سوره اسراء، آیه ۷۰).
گرامی داشتیم و در خشکی و دریا آنان را برنشانیدیم و به آنان روزی پاکیزه دادیم و آنها را واقعاً برتری دادیم بر بسیاری از مخلوقات خودمان.»

ادرار و مدفوع حیوان نجاست خوار که عادت به خوردن مدفوع انسان کرده، نجس است و همچنین ادرار و مدفوع بچه‌بزی که شیر خوک خورده و نیز حیوانی که انسان با آن نزدیکی نموده است، نیز نجس می‌باشد.

۵. استفتائات مراجع پیرامون حفظ و نگهداری حیوانات

آیت الله خامنه ای

ایشان نگهداری برخی حیوانات را که فایده عقلایی بر آن مترتب است را ناپسند ندانسته و تنها نگهداری سگ غیر از سگ گله و شکاری و نگهداری را مذبوم می‌دانند و بیان داشته‌اند اگر این کار تشبیه به غیرمسلمانان باشد و باعث ترویج فرهنگ آنان گردد و یا باعث آزار و اذیت همسایگان گردد، حرام است.^۱

آیت الله مکارم شیرازی

نگهداری حیوانات در خانه اگر به قصد استفاده مشروع و عقلایی مثل نگهداری باشد، اشکالی ندارد.^۲

آیت الله سیستانی

از منظر آیت الله سیستانی نگهداری سگ در منزل و باغ جهت نگهداری مانعی ندارد و شرط خاص برای آن نیست اگر چه نجس است و نماز خواندن در خانه ای که سگ در آن نگهداری می‌شود مکروه شمرده شده است.^۳

فتوای فوق درباره نگهداری سگ نگهداری است؛ اما در فتوای دیگر ایشان نگهداری سگ در منزل مسکونی را مکروه می‌داند؛ زیرا نگهداری آن در منزل معمولاً سبب محذور شرعی در رعایت طهارت و نجاست می‌شود و گاه به بطلان نماز می‌انجامد.^۴ در نتیجه می‌توان گفت نگهداری سگ نگهداری را بدون اشکال دانسته‌اند و غیر آن مکروه است.

۶. جرم‌انگاری نگهداری حیوانات در خانه یا آپارتمان‌ها از منظر حقوقی

نگهداری از حیوانات مانند سگ، گربه، کبوتر، ماهی، انواع پرندگان، خرگوش و غیره جنبه حقوقی و اجتماعی دارد. با توجه به خطرناک بودن و عدم اطلاع شهروندان از انتقال بیماری‌های مشترک بین انسان و دام، ممکن است بچه‌ها به دلیل تماسی که با حیوانات دارند به بیماری‌های سختی دچار شوند، لذا نگهداری حیوانات در آپارتمان‌ها بحث بسیار مهمی است. شخصی که حیوانی را در آپارتمان نگهداری می‌کند باید این موضوعات را در نظر داشته باشد و بعد از اقدام به نگهداری حیوان در منزل کند.

گذشته از این، سبک معماری و نیز روابط اجتماعی در جامعه امروزی همزیستی مسالمت‌آمیز انسان‌ها با تمام موجودات همچون حیوانات را در حال حاضر امری ضروری دانسته‌اند. همچنین نمی‌توانیم جامعه شهری و زندگی امروزی را از لحاظ امنیت و نیز دارا بودن مولفه‌های بهداشتی در حالی ترسیم کنیم که حیوانات بدون درگیری و تزاخم در محیط انسانی نگهداری شوند. پس باید از نگهداری حیوانات به خصوص در محیط آپارتمانی اجتناب کرد.

بر اساس آیین‌نامه اجرایی قانون آپارتمان‌ها، نگهداری حیوانات در قسمت‌های مشترک آپارتمان‌ها ممنوع است. این تبصره اعلام می‌دارد: «طبق قانون مدیریت ساختمان، هیچ‌کس حق نگهداری هیچ‌گونه حیوانی اعم از اهلی و وحشی را در این قسمت‌ها ندارد و نگهدارنده حیوان در این قسمت‌ها مجرم بوده و می‌توان علیه وی شکایت کرد»^۱.

نگهداری حیوانات در قسمت‌های اختصاصی آپارتمان با رعایت دو ضابطه مجاز است؛ اول آنکه از نظر مقررات و قوانین بهداشتی ایجاد بیماری نکند و دوم آنکه برای همسایه‌ها ایجاد مزاحمت نکند. در صورت بروز هرکدام از این دو مورد، شخص نگهدارنده حیوان طبق قانون مجرم است و سایر همسایه‌ها می‌توانند از او شکایت کنند.

طبق قانون مجازات، در صورت تخلف، جریمه نقدی بین ۵۱۱ هزار تومان و یک میلیون تومان و در صورت تکرار، زندان از تبعات شکایت همسایه‌ها است.

اصولاً در بحث نگهداری حیوانات در خانه، قوانین مشخصی وجود ندارد و این موضوع جرم‌انگاری نشده است. البته اگر حیوانات باعث برهم زدن بهداشت عمومی شوند، شاکی می‌تواند شکایت خود را با اثبات ادعای خود پیگیری کند.

اگر نگهداری حیوانات محل نظم و آسایش دیگران شود، افراد می‌توانند با استناد به مواردی از قوانین مجازات اسلامی طرح شکایت کنند.

اصل ۴۱ قانون اساسی براساس یک قاعده بسیار مهم فقهی مطرح شده است و آن این است که هیچ‌کس نمی‌تواند اعمال حق خود را به وسیله ضرر به غیر و یا تجاوز به منافع عمومی انجام دهد. فرض کنید فردی بگوید من مالک این خانه هستم و در چارچوب خانه خود هر کاری که می‌خواهم از نگهداری حیوان یا برگزاری مهمانی انجام می‌دهم، اما وی باید بداند که قوانین چنین اجازه‌ای برای او نمی‌دهند.

نگهداری هر حیوانی در بخشی اختصاصی آپارتمان غیرقانونی نیست. ولی طبق آیین‌نامه اجرایی قانون تملک آپارتمان‌ها، کسی حق ندارد حیوان اهلی یا وحشی را در قسمت‌های مشترک ساختمان مثل راه‌پله، پشت‌بام، حیاط و پارکینگ نگهداری کند.

عرفاً از آنجا که نگهداری این حیوانات در فضای اختصاصی به معنی استفاده مشترک از ساختمان است، و از سوی دیگر نگهداری حیوانات در قسمت‌های اختصاصی آپارتمان به جهت بروز آلودگی، بوی نامطبوع و

که قانون برای متخلفان در نظر گرفته است. این جریمه بسته به نوع تخلف صورت گرفته و بنا به نظر قاضی می‌تواند جریمه نقدی یا زندان باشد. قاضی می‌تواند طبق اختیاراتی که قانون‌گذار به او داده، در این زمینه تخفیف دهد و در صورتی که برای نخستین بار از نگهداری حیوان شکایت شده باشد، حبس را به جریمه نقدی تا مبلغ یک میلیون تومان تبدیل کند. ولی اگر این تخلف تکرار شود و همسایه در نگهداری از حیوان آرامش ساکنان ساختمان را مختل کند، مجدداً به همان شکل اصلی یعنی زندان صادر و اجرا می‌شود.^۱

شهروندان باید مطلع باشند که اگر در آپارتمان محل زندگی خود با سروصدای آزاردهنده حیوانات و هر مزاحمتی مواجه شدند، می‌توانند از همسایه خاطی در مراجع قضایی شکایت کنند و اگر از سوی حیوان مورد حمله یا آسیب قرار گرفتند، باید شکایت خود را به محاکم قضایی ببرند.

پیرامون این که آیا حضور حیوانات در محل مشاع ساختمان می‌تواند موضوع شکایت شاکی باشد یا خیر، باید گفت اگر حضور حیوان در محل‌های مشاع، آسانسور و باعث بروز مزاحمت شود، افراد ساختمان می‌توانند با تشکیل استشهاد از صاحب حیوان شکایت کنند. اما در مجموع نص قانونی وجود ندارد و به‌طور کلی نمی‌توان به راحتی صاحب حیوان را محاکمه کرد. به عبارتی، خلأ قانونی باعث شده تا شاکیان پرونده‌های این‌چنینی پس از شکایت و پیگیری به نتیجه دلخواه نرسند و در نهایت، حکمی هم برای صاحبان حیوانات صادر نمی‌شود.

نتیجه

پژوهش حاضر با هدف شناخت، تبیین و آگاهی‌بخشی به مخاطبان از احکام فقهی و حقوقی نگهداری حیوانات نامتعارف به پرسش اصلی پژوهش «بررسی احکام نگهداری حیوانات نامتعارف از نظر فقه و حقوق اسلامی چیست؟» پاسخ داده است تا بتوان با تبیین این مسئله، افراد را از حکم نگهداری و معامله حیواناتی که امروزه متداول شده آگاه کرد. نتایج حاصل از این پژوهش در ادامه ارائه شده است:

پژوهشگر درباره نگهداری حیوانات نامتعارف از منظر فقهی به این نتیجه دست یافت که نگهداری از حیواناتی مانند سگ، میمون، خوک، خرگوش با توجه به روایات وارده و فتوای فقها و مراجع تقلید جایز نیست؛ اما نگهداری از حیوانات فوق و سایر حیوانات نامتعارف اگر دارای منفعت عقلایی باشد ایراد ندارد.

از منظر حقوقی نیز بررسی قوانین حاکی از آن است که در ایران، قانون جامعی درباره نگهداری، حیوانات وجود ندارد و خلأ قانونی مشخصی در خصوص خرید و فروش حیوانات نامتعارف مشهود است. در مورد نگهداری این حیوانات نیز قانون جامعی وجود ندارد و نگهداری در فضای شخصی، مشروط به عدم ایجاد مزاحمت یا بیماری برای همسایگان مجاز است؛ در غیر این صورت، ممکن

وارد آمدن خسارت، مشروط به تقصیر در نگهداری بوده و در صورت جراحت یا مرگ ناشی از حمله حیوان، مجازات مطابق قوانین تعیین می‌شود. در نتیجه، قوانین موجود بیشتر بر جنبه‌های کیفری و حفاظت از گونه‌های در معرض خطر تمرکز دارند و نبود قانونی مدون در مورد نگهداری حیوانات نامتعارف به چشم می‌آید.

منابع

*قران کریم

۱. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، الخصال، قم، پیام امام هادی (علیه السلام)، ۱۴۱۵ ق.
۲. اشعث کوفی، محمد بن محمد، الجعفریات، تهران، مکتبه نینوی الحدیثه، بی تا.
۳. حسینی خامنه ای، سید علی، اجوبه الاستفتائات، تهران، انقلاب اسلامی، ۱۴۰۰ ش.
۴. حسینی سیستانی، علی، رساله توضیح المسائل آیت الله سید علی حسینی سیستانی، مشهد، قلم آذین رضا، ۱۳۹۸ ش
- ۵.
۶. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت (علیهم السلام) لإحياء التراث، 1416 ق.
۷. زبیدی، محمد بن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، دار مکتبه الحیاء، ۱۴۰۶ ق.
۸. عبدالمنعم، محمود عبدالرحمن، معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهيّة، قاهره، دارالفضيله، ۱۴۱۹ ق.
۹. صدر، محمد باقر، دروس فی علم الاصول، قم، مجمع الفكر الاسلامی، ۱۴۱۲ ق.
۱۰. فخر رازی، محمد بن عمر، مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر)، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۲۰ ق.
۱۱. عاملی جبعی (شهید ثانی)، زین الدین بن علی، الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، قم، مکتبه الداوری، 1410 ق.
۱۲. عبدالمنعم، محمود عبدالرحمن، معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهيّة، قاهره، دارالفضيله، ۱۴۱۹ ق.
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳ ش.
۱۴. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق
۱۵. مغنیه، ابن حزمه الزعمانی بن محمد، دعائم الاسلام، قم، مؤسسه آل البيت، علیهم السلام،

۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، رساله توضیح المسائل ، قم، مدرسه امام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، ۱۳۷۰ ش.

۱۷. موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۹ ش.

۱۸. مقالات

۱۹. رادمرد، محمد، نگاه اسلام به نگهداری سگ در جامعه اسلامی ایرانی، پژوهش‌های مطالعات اسلامی معاصر، شماره ۱، ۱۴۰۲ ش.

۲۰. فیضی، پریرسا، و همکاران، تحلیل علمی حکم اسلامی نجاست سگ از دیدگاه انگل شناسی پزشکی، مجله دانشگاه علوم پزشکی خراسان شمالی، شماره ۴، ۱۴۰۲ ش.

۲۱. علایی، حسینعلی، رضایی آدریانی، ابراهیم، حکمت تحریم گوشت خوک در قرآن، حدیث و علم، نشریه قرآن و علم، شماره ۱۳، ۱۳۹۲ ش.

۲۲. پایان نامه

۲۳. باقریان براتی، شیرین، نگهداری از حیوانات خانگی (احکام فقهی، حقوق و تکالیف)، پایان نامه کارشناسی ارشد موسسه آموزش عالی حکیم طوس، ۱۳۹۹ ش.

۲۴. رضوی، زهراسادات، احکام نگهداری حیوان نجس العین در منزل از دیدگاه قرآن کریم و روایات معصومین و علوم پزشکی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی، ۱۳۹۷ ش.

۲۵. سایت

۲۶. <https://makarem.ir/ahkam/fa/home/istifta/%20.%20https://ahkam.anhar.ir/article->

7052.htm%20.%20%D9%85%D8%A7%D8%A6%D8%AF%D9%87
%D8%8C%20%DB%B61.